

САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

ЗБЕРЕЖЕННЯ САКРАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК. РЕСТАВРАЦІЯ

Богдан Литвин

НАЙБІЛЬШІ НЕДІЮЧІ ОРГАНИ ЛЬВОВА: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджено історію створення деяких органів Львова і їх сучасний стан. Розглянуто можливості їх відродження та реставрації.

Ключові слова: орган, проспект, регістр, мануал, віндлада, педаль, трактура.

Від початку XV століття, коли в архівних матеріалах згадується про перший львівський орган з кафедрального костюлу, і до середини XX століття Львів був одним з визнаних центрів органної музики і органобудування. Майже в кожному костелі напередодні Другої світової війни був діючий орган (всього більше 40 інструментів), Консерваторія Галицького музичного товариства займалася підготовкою органістів, а в місті працювало 5 органних фабрик, які задовольняли потреби Галичини та вивозили органи в інші регіони Польщі, на Буковину і в Росію. За розвитком органної культури Львів стояв в одному ряду з такими містами, як Краків, Варшава, Вільнюс.

В роки воєнного лихоліття жоден з львівських органів не постраждав, та в післявоєнний період величезний пласт органної культури був зруйнований.

Зараз у Львові є всього 4 діючі органи і 7 недіючих, а тому було би доцільно зберегти бодай те, що зосталося і по можливості відновити втрачене.

Дослідити походження львівських органів надто важко. Українські історики рідко цікавилися органними інструментами. Серед церковних інвентаріїв далеко не завжди можна знайти бодай короткі нотатки із загаль-

ною характеристикою інструменту. Принаймні так виглядає справа у львівських архівах. І нічого дивного в тому нема, адже багато церковних документів було вивезено, не менше безслідно зчезло. Тому під час підготовки цієї роботи було використано матеріали львівського дослід-

1. Орган з костелу бернардинів.

ника органів Сергія Каліберди, викладені на Інтернет-сторінці “Органи України”, а також праці і спогади найбільшого українського органознавця Віталія Миколайовича Півнова — відомого органіста і єдиного в Україні органного майстра.

Наше дослідження має на меті висвітлити історію, сучасний стан та можливості відновлення трьох найбільших недіючих органів Львова, а саме: з костелу бернардинів, з Єзуїтського костелу і Домініканського собору.

ОРГАН З ЦЕРКВИ СВЯТОГО АНДРІЯ(КОЛИШНЬОГО БЕРНАРДИНСЬКОГО КОСТЕЛУ).

Стосовно походження інструменту існує зразу три версії. Вже згаданий дослідник Сергій Каліберда на своїй Інтернет-сторінці “Органи України” подає: “Орган Бернардинського костелу був побудований у 1810 р. Якубом Крамковським. Орган вражає своїми величезними розмірами і фізично є найбільшим органом, що зберігся в Україні”¹. Величний корпус органа займав площу понад 40 кв. м., потужним було і звучання інструмента. На передньому фасаді орган мав 63 труби, з яких на сьогодні збереглося лише 28. Кафедра органіста розміщена на боковій стіні великої арки у нижній частині органа. Арка ділить орган на дві секції, які вгорі з’єднуються і утворюють єдиний поверх (Рис. 1). Орган мав дві ручні клавіатури і одну педальну, 33 регістри. Збереглися корпус органа, залишки механізму, невелика частина труб, деякі повітряні канали.

Однак наскільки правдивою є ця інформація, викладена в Інтернеті?

Автор цієї статті в 2010–2011 рр. брав участь у реставрації органа з костелу св. Мартина і виявив, що пан Каліберда на тій же Інтернет-сторінці подає цілком недостовірні дані як щодо часу виготовлення органа з костелу св. Мартина, так і стосовно його технічних параметрів². Тому більш імовірними є дві інші версії походження органа з церкви св. Андрія. Згідно з однією цей орган збудував польський майстер Олександр Жебровський в 1898 р., а за другою — німець Андреа Каспаріні в середині XVШ ст. Розбіжність, як бачимо, надто велика. Але щодо цих двох версій, то цікаво, що вони обидві є прийнятними. Один з найдавніших заможний орден бернардинів міг собі замовити великий, як на ті часи, орган, розкішне оздоблення якого гармоніює із загальним інтер'єром костелу.

А. Каспаріні створив досить багато органів на теренах Польщі та Литви. Під час Другої світової війни чимало з них пропало, частину з решти переробили. Єдиний його інструмент, що до кінця ХХ ст. уник перебудов, зберігся у Вільнюсі, в костелі св. Духа Домініканського монастиря. Він має всі риси, притаманні органам пізнього бароко. Такі самі характерні особливості є і на львівському органі церкви св. Андрія. Корпус (шафу) барокового органа будували конче як суцільну інструкцію, в якій тільки фасад (проспект) складався з труб. Робилося це задля формування звука в самому корпусі, з якого він і переносився до приміщення. Органи епохи бароко звучали потужно, глибоко, що досягалось не стільки кількістю труб, скільки великою відстанню між трубами на проспекті. Масивні широкі в'їдлади (блоки-механіки), надійна трактурна (система передачі руху від клавіш до клапанів) вимагали від органіста значного зусилля навіть для вмикання реєстрів. Тому для зручності ручки вмикання реєстрів, часто у формі ключів, виковували із заліза. Саме це тепер ми бачимо у Вільнюсі та у Львові. На в'їдладах є сліди від перероблення: старі отвори закрито, побіч просвердлено нові, старі й нові труби різняться розмірами.

Орган має два мануали (ручні клавіатури) і клавіатуру для ніг (педаль). Як для сучасного ока (ока фахівця) пульт гри виглядає трохи незграбно. Навіть у ХІХ ст. таких вже не робили (порівняймо з пультом органа у римо-католицькій катедрі). Крім того, з виглядом пульта контрастують порцелянові таблички з назвами реєстрів. Питання, до чого тут спричинилася фабрика органів О. Жебровського? Кінець ХІХ ст., індустріалізація проникає навіть до органобудування. Лише у Львові було декілька фабрик, які виробляли органи. Їм потрібні замовлення. Виробники всіляко переконують настоятелів храмів у необхідності реконструкцій, перебудов тощо. Звичайно, в багатьох випадках так воно і було. Але для здешевлення виробництва проектували фасади простіші, здебільшого псевдоготичного (чи неоготичного) стилю, що уможли-

лювало навіть дрібні деталі оздоблення виготовляти на верстатах. Натомість на фасаді органа церкви св. Андрія всюди ручна робота. Тому можна сміливо говорити про справедливість двох версій його походження: останні його слухачі бачили орган Каспаріні, а слухали орган Жебровського³.

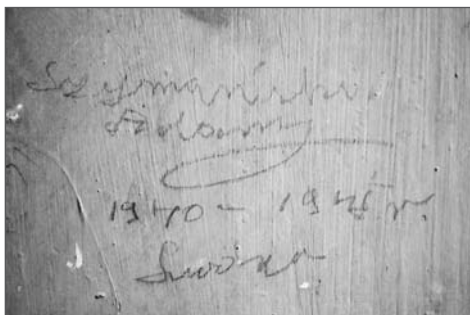
Стосовно перспектив відновлення цього органа, то вони занадто примарні — за ті два десятиліття, що приміщення храму св. Андрія належить Греко-Католицькій церкві, його настоятелі не зробили жодного кроку в цьому напрямі, адже органна музика не використовується під час богослужінь у церквах східного обряду. Тому вартувало би відновити принаймні проспект органа, замінивши труби, які щезли в післявоєнні роки, їх бутафорськими копіями з міді, дерева чи навіть картону, пофарбованого срібною фарбою. Оновлений фасад органа Каспаріні гармонійно доповнить розкішний інтер'єр церкви св. Андрія, яким і так захоплюються львів'яни та гості міста.

ОРГАН ГАРНІЗОННОГО ХРАМУ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА (КОЛИШЬОГО КОСТЕЛУ ЄЗУЇТІВ).

Серед львівських органів були такі, що відрізнялися не розмірами, а особливою “шляхетністю” — оригінальним підбором регістрів, розкішним оздобленням. До таких інструментів належав орган Єзуїтського костелу Петра і Павла. Костел вважався гарнізонним храмом львівських військових, вони найбільше опікувалися його справами, робили пожертви і відвідували служби. Сюди ж на богослужіння ходив магістрат міста. Орган костелу єзуїтів був виконаний найімовірніше, всього в середині XVIII ст., в стилі бароко, і за звучанням вважався одним з найкращих в Галичині. У 1707 р., під час військових дій костел відвідав гетьман Мазепа. При відвідинах він, як пишуть історики, “вийшов на середину і роздивлявся по вітварях і стінах”. Зацікавив Мазепу і орган, оскільки у Варшаві він вчився гри на цьому інструменті. Інший гетьман України Богдан Хмельницький навчався в єзуїтській колегії, то ж не виключено, що і його вчили грати на цьому органі⁴.

Орган храму Петра і Павла мав 24 регістри. Незвичайним в ньому було застосування характерного “військового” і рідкісного регістра *Gvardiol* (*Gvardian*). В органі були два мануали і в першому мануалі, основі будь-якого органа, переважали регістри, характерні для звучання військового духового оркестру, а *Gvardiol* був найяскравішим з них.

Орган костелу єзуїтів використовувався як музичний інструмент для супроводу богослужінь принаймні до 1945 р. Про це свідчать численні написи на боковій стіні органа, залишені в 30–40-х роках хлопцями-калькантами (помічниками органіста). Найпізніша з них виглядає так: “*Szymaniński Adam 1940–45 r. 22 / IV 1945*” (Рис. 2). Впродовж 65 років в приміщенні костелу єзуїтів знаходилося фондосховище Львівської наукової бібліотеки ім. В. Сте-

2. Напис на органі костелу єзуїтів.

3. Фасад органа Єзуїтського костелу.

фаника, яке налічувало понад два мільйони книг. Напередодні двадцятої річниці створення Збройних сил України книги з костелу нарешті вивезли до іншого сховища. Колишній Єзуїтський костел урочисто освятили і передали Львівській митрополії УГКЦ. Тепер тут діючий гарнізонний храм апостолів Петра і Павла. А від органа залишилися трьохповерхові міхи, пульт, система управління, частина дерев'яних і декілька металевих великих труб. Повністю зберігся фасад органа (Рис. 3). Особливо гарними на ньому є позолочені фігурки з екзотичними музичними інструментами в руках: цар Давид з лірою, свята Цецилія (покровителька органістів) — з органчиком (Рис. 4) та дві музи — з мандоліною та флейтою.

На відміну від керівництва церкви св. Андрія, настоятель храму святих апостолів Петра і Павла отець Степан Сус відразу після відкриття церкви задекларував необхідність відновлення органа. Після реставрації інструмента планується проводити тут концерти класичної органної музики. Згідно з підрахунками, аби орган з костелу єзуїтів зазвучав, потрібно понад 80 тис. євро (приблизно один мільйон гривень)⁵. Проте, на думку Віталія Миколайовича Півнова, для реставрації органа колишнього

Єзуїтського костелу знадобляться набагато більші гроші, так як, за його словами, на часткову реконструкцію органа з костелу св. Марії Магдалини у 80-х роках було затрачено понад 340 тисяч радянських рублів. Тому сподіватися на швидке відродження цього органа, на жаль, не варто.

ОРГАН ФІЛАРМОНІЇ
(КОЛИШНІЙ ОРГАН
ДОМІНІКАНСЬКОГО КОСТЕЛУ).

Доля органа Домініканського костелу у Львові сумна, але, на жаль, неоригінальна. Орган, побудований фірмою Домініка Бернацького, на початку ХХ ст. був спроектований відповідно до акустики та інтер'єру костелу — 32 регістри органа ідеально звучали у приміщенні храму. Але у 1952 р. був розібраний орган Львівської консерваторії. Цей орган був виготовлений в 1923 р. львівською фабрикою Рудольфа Хакасе. Він мав 35 регістрів, 3 мануали, педаль, пневматичну трактуру, спецефекти і інтенсивно використовувався для концертів та навчання студентів.

Тодішній проректор Львівської консерваторії А. Котляревський, відомий органіст, вирішив переставити в концертний зал орган Домініканського костелу, а щоби покращити звукові можливості інструмента, вирішили розібрати ще один орган — з лютеранської кірхи на вулиці Зеленої. З цього інструмента використали 10 регістрів і пульт.

За переміщення домініканського органа до консерваторії взявся органний майстер Пшитульський, який мав деякий досвід з передвоєнних часів. По висоті домініканський орган не вмещався на сцені, тому найвищу секцію фасаду розмістили внизу, за пультом. Труби лютеранського органа розмістити було ніде. Вихід знайшли: труби і механіку встановили над сценою, на стриху, в стелі пробрили отвір для з'єднання секцій органа і проходження звуку. Врешті орган зазвучав (Рис. 5). Час від часу А. Котляревський і його

4. Свята Цецилія з органчиком.

5. Орган з Домініканського собору.

дружина В. Бакєєва виступали з концертами, які з ентузіазмом відвідували львів'яни. Декілька студентів консерваторії факультивно проходили курс гри на органі. Однак через те, що орган при перестановці був змонтований по-іншому, ніж в автентичному варіанті, через сухе повітря в залі дуже часто виникали ава-

рійні ситуації, навіть під час концертів.

На початку 60-х років подружжя Котляревських відбуло зі Львова і місце за пультом зайняв професійний піаніст і органіст Самуїл Дайч. Він грав, навчав студентів і героїчно воював з капризами інструмента. А майстер Пшитульський запропонував дирекції Маріїнського театру в Ленінграді переробити їх театральний орган на електричне управління, розмістивши пульт в оркестровій ямі. Пропозицію було прийнято, і майстер звернувся до ректорату консерваторії та переконливо пояснив, що всі негаразди в органі виникають через недобрий пульт. Він запропонував замінити його на кращий. Пульт з Домініканського органа вивезли до Ленінграда (як і більшість металевих труб з органа костелу єзуїтів), а до Львова привезли пульт від старого органа фірми "Walker" початку ХХ сторіччя. Пшитульський підключив дві ручні клавіатури. Пообіцявши решту підключити пізніше, він повернувся до Ленінграда, завершив реконструкцію театрального органа і розпочав оформлення документів на виїзд до Польщі на постійне проживання. На початку літа 1963 р. він повернувся до Львова, завершив свою роботу і поїхав, суворо заборонивши протягом доби вмикати орган. На другий день Пшитульський вже був у Польщі⁶. При першому ж ввімкненні стало зрозуміло, що грати на органі не можна. На різних клавіатурах грали лише поодинокі труби, повітря втікало з усіх шпар.

У 1963 р. консерваторія отримала інше приміщення, її концертний зал відійшов філармонії, керівництво якої назавжди дало органу спокій. На нео-

дноразові пропозиції повернути орган на законне місце, до Домініканського костелу, відповідь завжди була негативна: “Не можна. Люди звикли, що на сцені стоїть орган”.

У 90-х роках оббивали пороги високих кабінетів і працівники ЛМІРу, сподіваючись врятувати орган, повернути його на рідне місце, реставрувати, відновити величне звучання чудового інструмента. Але всі зусилля були марні. Орган Домініканського костелу й досі стоїть у концертному залі Львівської філармонії як декорація, мовчазний свідок безглуздя. Втім, пам'ятаючи долю органа з костелу св. Мартина, який, завдяки настоятелям церкви св. Євхаристії, довелося реставрувати двічі, та дивлячись на знищений орган з Поморянського костелу, можливо, це і на краще.

1. www.organy.organy.lviv.ua.
2. Литвин Б. Особливості реконструкції та реставрації органа з костелу св. Мартина / Богдан Литвин // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник. — Книга 2. — Львів: Логос, 2011. — С. 588–595.
3. Півнов В. Орган Каспаріні, а чи Жебровського? / Віталій Півнов // Вісник Львівського музею історії релігії. — Число 1/2007. — Львів: Логос, 2007. — С. 33–34.
4. www.organy.organy.lviv.ua.
5. Славінська Ю. Костел єзуїтів відкрили / Юлія Славінська // Газета “Експрес”. — 2011. — 8–15 грудня.
6. Півнов В. Свідок безглуздя / Віталій Півнов // Вісник Львівського музею історії релігії. — Число 2/2007. — Львів: Логос, 2007. — С. 64–65.

SUMMARY

Bogdan Lytvyn

MOST ORGANS OF LVOV: HISTORY, MODERN STATE AND PROSPECTS

Explored history of creation of some organs of Lvov and their modern state. Possibilities of their revival and restoration are considered.

Keywords: organ, keyboard, prospect, windbox, register.